

Dr hab. Filip Wolański prof. UWr.

Wrocław 30.08.2023 r.

Instytut Historyczny

Uniwersytet Wrocławski

ul. Szewska 49

50-139 Wrocław

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Karoliny Kwaśnej nt.: „Na ziemi diabła. Kształtowanie się czarnego mitu Nowej Anglii.”

Rozprawa doktorska mgr Karoliny Kwaśnej nt. „Na ziemi diabła. Kształtowanie się czarnego mitu Nowej Anglii” poświęcona została analizie problematyki związanej z kształtowaniem się i oddziaływaniem mitu w kulturze. Przedmiotem refleksji stał się czarny mit Nowej Anglii, który funkcjonuje nie tylko w świadomości amerykańskiej i powszechnie oddziałuje na sposób postrzegania tego obszaru Stanów Zjednoczonych, manifestując się np.: w literaturze czy sztuce. Podjęty przez Doktorantkę problem wydaje się niezwykle ważny w kontekście badań historii kultury i nie doczekał się jak dotąd tego rodzaju ujęcia. Za szczególnie cenne należy uznać przyjęcie rozległej i interdyscyplinarnej perspektywy badawczej.

Przygotowana przez mgr Kwaśną rozprawa stanowi studium rzetelne, poparte rozległą i wyczerpującą, dla badanej problematyki, kwerendą źródłową. Doktorantka wykonała solidną pracę, przeprowadzając w przemyślny sposób badania w najważniejszych dla tematu jego dysertacji bibliotekach i archiwach. W tym przypadku potrzebne było sięganie do archiwaliów zagranicą. Kwerenda została przeprowadzona z wykorzystaniem dostępów elektronicznych do zasobów bibliotek i archiwów przede wszystkim brytyjskich i amerykańskich. Doktorantka przeanalizowała imponującą liczbę, niezwykle zróżnicowanych źródeł co pozwoliło jej na kompetentne formułowanie wniosków badawczych. Trzeba podkreślić, że wykorzystał również informacje z bardzo zróżnicowanego ale starannie wybranego zespołu nie tylko starych druków, ale i rękopisów. We wspomnianej grupie źródeł znalazły się jednak nie tylko teksty w klasycznym rozumieniu (kompedia i traktaty

geograficzne, źródła poznania prawa, diariusze i kroniki, słowniki i encyklopedie), ale również mapy pochodzące z różnych okresów.

Pracę otwiera obszerny wstęp, w którym opisano założenia metodologiczne, szczególnie ważne dla podejmowanej w dysertacji problematyki. Odwołano się m.in. do metody antropologiczno-historycznej i badań Clifforda Geertza, koncepcji mitu Jacques'a Boulogne'a, zwrotu przestrzennego i jego konsekwencji w badaniach dotyczących kartografii, nowej historii kulturowej z wyrastającą z jej inspiracji mikrohistorią na czele, koncepcji relacji wiedzy i władzy Michela Foucaulta, wreszcie teorii przemocy w ujęciu norweskiego badacza Johana Galtunga. Nie zabrakło inspiracji z kręgu polskich badaczy m.in. Anny Wieczorkiewicz i Małgorzaty Pilaszek. Co istotne we wstępie określono również ramy chronologiczne i geograficzne przeprowadzonych badań, ich podstawę źródłową, opisano także strukturę pracy. Po lekturze wstępu nie można zaprzeczyć, że Doktorantka w jasny i przekonujący sposób scharakteryzowała swoją metodę pracy, świadomie odwołując się do nurtów refleksji teoretycznej umożliwiającej przeprowadzenie zaplanowanej analizy.

Pracę podzielono na cztery części, z których trzy zostały podzielone na rozdziały, zawiera również jeden załącznik zawierający tabelę (Przypadki oskarżeń o czary przed procesami w Salem (1692)), spis ilustracji, bibliografię oraz streszczenia w języku polskim i w języku angielskim. Zastosowana struktura nie budzi moich zastrzeżeń, jedynie w przypadku części pierwszej nie rozumiem podziału tylko na jeden rozdział z trzema podrozdziałami. Może zasadne byłoby przemyślenie organizacji tej części pracy i np.: rezygnacja z wewnętrznego podziału na rozdział i podrozdziały, tak jak zostało to zrobione w części czwartej lub po prostu podział na trzy rozdziały.

Pierwsza część pracy nosi tytuł „Z dawnych kronik” zawiera analizę najstarszych informacji i wyobrażeń na temat kontynentu amerykańskiego, w tym zwłaszcza jego północno-wschodnim wybrzeżom opis zmian w sposobie opisywania ziemi przy pomocy map i innych form kartograficznych.

Doktorantka odwołała się do europejskiej średniowiecznej tradycji kronikarskiej (*Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, Adama z Bremy) wskazuje słusznie na tradycję wyobrażeń na temat świata, a zwłaszcza jego peryferii, stąd analiza map T-O, średniowiecznych *mappae mundi* i związanych z nimi pojęć *locus amoenus*, *locus horridus* czy niemiejsc.

Dużo uwagi poświęcono sagom winlandzkim (*Grœnlendinga saga* (Saga o Grenlandczykach) oraz *Eiríks saga rauða* (Saga o Eryku Rudym)), jako rodzajowi topografii

literackiej. Te ważne, dobrze znane badaczom przedmiotu, zabytki staroskandynawskiej kultury literackiej stanowią powszechnie uznany przez historyków dowód na dotarcie skandynawskich żeglarzy do wybrzeży Ameryki. Co więcej przekazy zawarte w sagach znalazły potwierdzenie w badaniach archeologicznych np.: na Nowej Funlandii. Kwaśna wskazuje na ważny aspekt sposobu widzenia świata manifestujący się w sagach. Odkryty ląd umiejscowiony został na peryferiach znanego świata, stając się archetypicznym miejscem o ambiwalentnym charakterze, zarówno obfitym we wszelkie bogactwa natury, jak i potencjalnie siedliskiem zła i tajemniczych groźnych ludów.

Druga część pracy zatytułowana „Czwarta część ziemi” podzielona została na siedem rozdziałów (1. Kraina, gdzieś za gwiazdami położona 2. Ziemia Goga i Magoga 3. *Americae pars borealis* 4. Z „własnego” do „obcego” 5. Od przylądka Floryda na północ 6. Nowa Anglia 108 7. Mapa – świadek, który się wymyka.) i poświęcona została przemianom stanowiącym konsekwencje odkryć geograficznych na przełomie XV i XVI w.

Doktorantka w pierwszym rozdziale śledzi recepcję odkryć geograficznych w Europie dokonującą się za pośrednictwem map, portolanów i kompendiów geograficznych, zaczynając od portolanu Nicola Caveriego z 1505 r. i wydanego w 1507 r. dzieła „*Cosmographiae introduction*” Martina Waldseemüllera, w którym po raz pierwszy pojawiła się nazwa Ameryka. W dalszej części rozdziału opisuje zmiany zachodzące w kształtowaniu się wyobrażeń na temat nowych kontynentów, które dokonywały się w związku z intensywnie podejmowanymi wyprawami odkrywców europejskich. Jednak przedmiotem refleksji nie są ich relacje narracyjne, ale mapy i przedstawienia kartograficzne poznawanych lądów. Analiza dotyczy przede wszystkim map pochodzących z XVI i początków XVII stulecia. Wskazuje na różnice między sposobem ukazywania znanej i „oswojonej” części świata, a dopiero odkrywanych lądów i oceanów, które nie mieściły się w kanonach antycznej i średniowiecznej geografii. Co cenne Kwaśna odwołuje się do metod z kręgu kartografii krytycznej, stąd zdefiniowanie i zastosowanie pojęć pustki, ciszy i białych plam na mapie, a także często pomijanej w analizie historycznej warstwy ikonograficznej. W ich analizie poszukuje odpowiedzi na pytanie o sposób postrzegania granic i peryferii znanego świata. Zwraca uwagę na proces powstawania na początku XVI w. „nowej metageografii Europejczyków” oraz związaną z tym zjawiskiem osmozę dyskursu wyrastającego z tradycji antycznej i średniowiecznej z nowymi informacjami na temat świata i powstającymi równoległe wyobrażeniami, które nie mieściły się w starych ramach.

W przywołanym kontekście lokują się pierwsze przedstawienia kartograficzne wschodnich wybrzeży Ameryki Północnej, w tym zwłaszcza terenów Nowej Anglii. Doktorantka opisuje również historię odkryć towarzyszących kształtowaniu się wiedzy, na temat geografii wybrzeży amerykańskich kolonizowanych przez Anglików poczynając, od przełomu XVI i XVII w. Odwołuje się przy tej okazji również do literackich topografii m.in. pióra Johna Smith'a. Odwołując się do koncepcji Kena MacMillana stawia tezę, że w świadomości europejskiej angielskiej (cytuje), "[...] na terenie Nowego Świata zostały wydzielone (świadomie bądź nie) trzy strefy: ziemie opanowane (ecumene), rejon przygraniczny lub pogranicze (frontier) oraz obszary transgraniczne (transfrontier)." Co więcej za Brian'em Harley'em analizuje zachowane mapy, jako "teksty zarówno kulturowe, jak i retoryczne".

Trzecia część pracy pt. „Na ziemi diabła.”, podobnie jak druga, podzielona została na siedem rozdziałów (1. Przedpiekle 2. Pierwsze spotkanie 3. Pakt z Bogiem 4. Miasto na cmentarzysku 5. Rodzina (i kobieta) dobrze ułożona Zarządzanie w skali mikro Zarządzanie w skali makro 6. Ukryta geografia Nowej Anglii, Inna Nowa Anglia, Opowieści z pogranicza, Nekromantka z Endor, Nadciąga sztorm, Oblężona twierdza, 7. Nowoangielska rzeczywistość poszerzona), przy czym rozdział szósty podzielony został na dalszych pięć podrozdziałów.

Przedmiotem refleksji w tej części pracy był związek między kształtowaniem się kartograficznego obrazu, ale i tożsamości oraz specyfiki Nowej Anglii w XVII w., jako obszaru konfrontacji bardzo odmiennych społeczności. Doktorantka opisała okoliczności przybycia purytańskich kolonistów do Ameryki. Przedstawiła specyfikę ich organizacji społecznej, w kontekście teologii przymierza i aksjologii ewangelickiej w charakterystycznej dla tej grupy wyznaniowej postaci. Opisane zostało położenie kobiet w rodzinie purytańskiej oraz szerzej całej społeczności. Zastawano przy tym rozwiązania charakterystyczne dla analizy mikrohistorycznej, bowiem głównym źródłem były akta spraw sądowych. W interpretacji procesów społecznych Kwaśna wykorzystwała teorię trójkąta przemocy Johana Galtunga.

Przeprowadzono również analizę map pochodzących z XVII w. zwłaszcza z lat 70. Ważny był kontekst ich powstawania związany z wojną między kolonistami, a rdzennymi mieszkańcami, głównie z plemienia Wampanoagów, na których czele stanął wódz Metacom, którego nazywano królem Filipem. Historia konfliktu z lat 1675-1676 została przeanalizowana przez pryzmat relacji Williama Hubbarda zawartej w wydanej w 1677 r. pracy „A Narrative of the Troubles with the Indians in New-England”, a zwłaszcza mapy

ilustrującej wydarzenia związane z „wojną króla Filipa”. Doktorantka wskazała na konsekwencje tego konfliktu oraz sposób w jaki koloniści postrzegali rdzennych mieszkańców. Było to starcie nie tylko polityczne o kontrolę nad całym obszarem kolonii, ale także o wymiarze etycznym i symbolicznym między chrześcijanami, a poganami. Mapa Johna Fostera stanowi emanację obrazu Nowej Anglii, jako obszaru zdominowanego przez zło symbolizowane rdzennych mieszkańców i przyrodę, która była ich sojusznikiem. To nie sielska Ziemia Obiecana, a raczej kraj wrywany z władzy sił demonicznych i szatańskich. Kwaśna dowodzi, że mapa nie jest obiektywną ilustracją przebiegu wydarzeń ale zakamuflowanym narzędziem perswazji. Swoje wnioski posiłkuje analizą narracji Anne Bradstreet, Edwarda Taylora, Benjamina Tompsona i Mary Rowlandson.

Ważnym aspektem poruszonym w trzeciej części pracy jest zagadnienie czarostwa w Nowej Anglii. Doktorantka starannie przedstawiła kształtowanie się i ewolucję wyobrażeń i rozwiązań prawnych związanych z czarami, a praktykowanych w społeczeństwach chrześcijańskich w średniowieczu i epoce wczesnonowożytnej. Istotny w tym kontekście jest również stosunek do kobiet w kręgu ówczesnej kultury patriarchalnej. W podrozdziale „Nadciąga sztorm” opisała stanowisko purytańskie w Nowej Anglii w odniesieniu do dyskursu dotyczącego czarów i magii. Wskazuje na przesunięcie w stosunku do metropolii początki „szaleństwa czarownic” i datuje jego początek w kolonii na 1647 r. Następnie opisuje wybrane przykłady spraw o czarostwo, jakie zostały wytoczone kobietom o różnym statusie społecznym i zawodowym w tym m.in. służących i położnych. Opisuje atmosferę strachu i podejrzeń panującą w społeczności kolonistów, która sprzyjała szerzeniu się hysterii oraz próby racjonalizacji tego rodzaju zachowań przez niektórych przedstawicieli elity politycznej jak np. Johna Winthropa Juniora. W interpretacji opisanych zjawisk sięga do trójkąta przemocy Johana Galtunga. Ostatni rozdział poświęcony został praktykom funeralnym i ich znaczeniu w społeczności purytańskiej Nowej Anglii.

Ostatnia czwarta część pracy zatytułowana „Makabryczne archiwum pamięci” stanowi rodzaj podsumowania i zakończenia. Doktorantka przekonuje, że Nowa Anglia, jako miejsce można uznać za heterotopię w rozumieniu Foucault. To próba urzeczywistnienia utopii w Nowym Świecie, który tylko pozornie był pusty. Dążenie do podporządkowania sobie nowego, nieznanego miejsca prowadzi do napięć, które wywołują kryzysy w społeczności kolonistów. W konsekwencji narasta w niej poczucie obcości, zagrożenia i konfliktu, nie tylko z nowym miejscem i zamieszkującymi go rdzennymi Amerykanami, ale także we własnej społeczności. Ta ostatnia zmaga się z potrzebą wyjaśnienia trudności, z którymi

zmaga się w Nowym Świecie, sięgając po rozwiązania przypisane kulturze, którą reprezentuje np.: zwalczanie czarostwa.

Dysertacja mgr Karoliny Kwaśnej stanowi przykład pracy napisanej w sposób przemyślany i konsekwentny z wykorzystaniem bardzo rozległej wiedzy metodologicznej oraz z dużą świadomością źródłową. Jest to praca niezwykle oryginalna, której ustalenia nie tyle wypełniają lukę badawczą, co otwierają nowe, bardzo obiecujące pola refleksji. Konieczne jest wspomnienie o elementach wymagających korekty lub uzupełnienia. Powtarzają się w tekście literówki, zdarzają się błędy gramatyczne i interpunkcyjne, podobne potknięcia można znaleźć w przypisach, choć należy podkreślić, że merytorycznie przygotowane zostały w sposób przemyślany i w tym aspekcie nie budzą wątpliwości. Zdarzają się drobne błędy merytoryczne np.: na stronie 76 władca Hiszpanii Filip II Habsburg pomyłony został ze wspomnianym kilka linijek wcześniej królem Francji Franciszkiem I. Tego rodzaju usterek nie ma jednak zbyt wiele. Doktorantka starała się korzystać z najnowszej literatury przedmiotu co należy pochwalić, jednak w konsekwencji zabrakło kilku ważnych starszych publikacji. W kontekście refleksji poświęconej oskarżeniom o czary przede wszystkim warto przypomnieć tezy Hugh Redwalda Trevora-Ropera (*The European Witch-Craze of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, wyd. I, 1969), innym przykładem mogłyby być publikacje wydawane w serii *The Athlone History of Witchcraft*.

Konkludując chciałbym podkreślić wysoką wartość dysertacji Pani mgr. Karoliny Kwaśnej. Przedstawiona praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w myśl zapisów ustawowych, w związku z czym stawiam wniosek o dopuszczenie jej do dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Wrocław 30.08.2023 r.

dr hab. Filip Wolański prof. UWr